

El-Mürşidü'l-Vecîz ve En-Neşr Bağlamında Ebû Şâme İle İbnü'l-Cezerî'nin Kur'ân Tilâvetine Bakışı

Abu Shame and Ibn Al-Jazerî's Perspective on the Recitation of Qur'an in the Context of Al-Murshidu'l-Wachîz and An-Nashr

Ahmet GÖKDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Assistant Professor, Kırklareli University, Faculty of Theology, Department of Tafsir
Kırklareli, Turkey
ahmetgokdemir81@hotmail.com
orcid.org/0000-0002-5436-0541

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 23 Nisan / April 2019
Kabul Tarihi / Accepted : 12 Mayıs / May 2019
Yayın Tarihi / Published : 15 Haziran / June 2019
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Haziran / June
Cilt / Volume: 6 • Sayı / Issue: 1 • Sayfa / Pages: 103-122

Atıf / Cite as

Gökdemir, Ahmet. "El-Mürşidü'l-Vecîz ve En-Neşr Bağlamında Ebû Şâme İle İbnü'l-Cezerî'nin Kur'ân Tilâvetine Bakışı".
Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6/1 (2019): 103-122.

Doi: 10.33460/beuifd.557238

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi tarafından yayınlanmıştır. Tüm hakları saklıdır.
Published by Zonguldak Bulent Ecevit University, Faculty of Theology, Zonguldak, Turkey. All rights reserved.

Öz: Makalede Ebû Şâme'nin el-Mürşidü'l-vecîz ilâ 'ulûm tete'alleku bi'l-Kitâbi'l-'Azîz ve İbnü'l-Cezerî'nin en-Neşr fi'l-kırâti'l-'aşr isimli eserleri bağlamında kendilerinin Kur'ân tilâveti hususundaki görüşleri ele alınmıştır. Kur'ân tilâvetiyle alakalı zikri geçen müelliflerin ve eserlerinin seçilmelerinin nedeni her iki müellifin ve adı geçen eserlerinin kırâat ilminde önemli şöhrete sahip olmalarıdır.

Konuyla ilgili öncelikli olarak bahsi geçen müellifler ile telifleri hakkında kısaca bilgi verildikten sonra; müelliflerin konuyla alakalı görüşlerine geçilmiştir. Bu görüşlere değinilirken her bir müellifin görüşleri ayrı ayrı ele alınmış; ayrıca mümkün olduğunca adı geçen eserlerin dışına çıkılmamaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra bu eserlerde konuyla ilgili dağınık bir biçimde verilen bilgiler, başlıklandırılmak suretiyle sistematize edilerek aktarılmıştır.

Makalenin amacı, Kur'ân kırâatinin önde gelen isimlerinden Ebû Şâme ile İbnü'l-Cezerî'nin Kur'ân tilâvetine dair farklı bakış açılarını ortaya çıkarmaktır. İncelemeler

sonucunda Ebû Şâme'nin Kur'ân tilâveti hususunda lafızlara takılıp Kur'ân'ın manasını gözetmeyen kimselere karşı tepkisel bir bakış açısına sahip olduğu kanaatine varılmıştır. Ayrıca Ebû Şâme'nin lafız-mana dengesi; kâriilerin Kur'ân'ın saygınlığına halel getirmemesi ile Kur'ân'ın şarkıcılar ve ruhbanların okuduğu gibi değil de Allah korkusunu hissedecek şekilde okunması hususlarına da vurgu yaptığı sonucuna ulaşılmıştır. İbnü'l-Cezerî'nin ise Kur'ân'ın manasının gözetilmesi gerekliliği düşüncesinde olmakla beraber; lafızlarının üzerinde de ziyadesiyle durduğu neticesine varılmıştır. İbnü'l-Cezerî'nin tilâvet esnasında Kur'ân lafızlarıyla ilgili değindiği en önemli konular, Kur'ân okuma usûlleri ile Kur'ân'ın okunmasında tecvîdin gerekliliğidir.

Anahtar Kelimeler: Kırâat, Kur'ân, tilâvet, tecvîd, İbnü'l-Cezerî, Ebû Şâme, Mürşidü'l-vecîz, Neşr.

Abstract: In this article, the views of Abu Shame on the recitation of Qur'an in the context of his work al-Murshidu'l-wachiz and Ibn al- Jazeri's an-Nashr were discussed. The reason why the writers and their works related to the recitation of the Qur'an are chosen is the fact that both the authors and the works of them have an important reputation in the literature.

First of all, brief information was given about the authors and their works. Then, the opinions of the authors related to the subject are given. While referring to these views, opinions of each author were discussed separately. As far as possible, the mentioned works have not been excluded. In addition, the information given in this works in a disorganized way was systematized by titles.

The aim of the article is to reveal the different perspectives of Abu Shame and Ibn al-Jazeri, who are one of the leading names of the recitation, on the recitation of Qur'an. As a result of the evaluations, it was concluded that Abu Shame had a reactionary view towards the people who did not observe the meaning of the Qur'an by being stuck in the words of the Qur'an. Furthermore, it was concluded that Abu Shame emphasized issues such as phrase-meaning balance, reader's respectness to Qur'an's dignity and reading the Qur'an in a way that feeling sense of God's fear, not similar to recitation of singers or clergy. On the other hand, it is found that although Ibn al-Jazeri thinks that the meaning of the Qur'an should be considered, he also emphasized on words of Qur'an. The most important issues that Ibn al-Jazeri mentioned about the phrases of Qur'an during the recitation are methods of recitation of the Qur'an and the necessity of the tajwid in the reading of the Qur'an.

Key Words: Qiraah, Qur'an, Recitation, Tajwid, Ibn al-Jazeri, Abu Shame, al-Murshidu'l-wachiz, an-Nashr.

GİRİŞ

"Okumak, tâbi olmak, izlemek" anlamlarına gelen tilâvetin ıstılahtaki manası Kur'ân-ı Kerîm'i okumanın yanı sıra onun emir ve yasaklarını gözetmek, teşvik ve ikazlarını hayata dökmek suretiyle Allah'ın kitabına tâbi olmaktır. İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), Kur'ân'da tilâvet teriminin; kırâat, ittibâ, inzâl, amel ve rivâyet

anlamında kullanıldığını dile getirir.¹ Buna göre tilâvet, kırâate göre özel bir anlam taşır. Şöyle ki içerdiği anlam itibarıyla teşvik ve uyarılarını izleme anlamını taşıması hasebiyle her tilâvete kırâat denilebilir; ancak her kırâate tilâvet denilemez.²

Kur'ân tilâveti denilince ilk akla gelenler; tahkîk, tedvîr, hadr gibi Kur'ân'ı okuma usûlleri, Kur'ân okuma âdâbı, okuma esnasında daha ziyade Kur'ân'ın lafızlarının mı yoksa anlamlarının mı gözetilmesi gerektiği gibi hususlardır. Bahsi geçen konularla ilgili kırâatin temel eserleri ile tefsir ilmine dair kaynaklarda çokça veriye rastlanabilmektedir. Bunlardan bir kısmı Nevevî'nin (ö. 676/1277) Kur'ân okuma adabına yönelik eserinde Kur'ân okunmasının edeplerini ele almasında olduğu gibi, bu konulardan sadece birine yönelikken; Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *İtkân*'ında olduğu üzere bu konuların hepsini birden içeren eserler de bulunabilmektedir.³

Aşağıda Ebû Şâme el-Makdisî'nin *Mürşidü'l-vecîz*'i ile İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr*'i bağlamında bahsi geçen müelliflerin konuyla ilgili görüşleri ele alınacaktır. Müelliflerin konuyla alakalı görüşlerinden bahsederken; veriler, belirli başlıklar altında tasnif edilerek yansıtılmaya çalışılacaktır. Sonuç kısmında da bu görüşlerin karşılaştırılması yoluna gidilecektir.

1. ARAŞTIRMAYA KONU OLAN MÜELLİFLER VE ESERLERİ

Esere konu olan müelliflerden ilki, Ebû Şâme Abdurrahmân b. İsmâîl Makdisî'dir.⁴ Ebû Şâme, Şam doğumlu olup aslen Kudüs'lüdür.⁵ Kaynaklarda çok yönlü bir âlim olan Ebû Şâme'yle ilgili; muhaddis, tarihçi, müfessir, fakih,

1 Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Nühzetü'l-uyûn*, thk. Muhammed Abdülkerim Kazım (Lübnan: Müessesetür-Risâle, 1984), 221-222.

2 Râgıb el-İsfehânî, *Müfredâtü'l-ğaribi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan ed-Dävüdi (Beirut: Dâru'l-Kalem, 1412), 167; Abdurrahman Çetin, "Tilâvet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 41: 155-157. Yavuz Fırat; tilâveti, kırâat ve tertîlin özelliklerini kapsamakla birlikte bu iki okuyuş biçimine nispeten daha özenli, anlam ağırlıklı ve amel etmeye yönelik bir okuma biçimi şeklinde nitelendirir. Bk. Yavuz Fırat, "Kırâat, tertil ve Tilâvet Kavramlarının Anlamsal Araştırma ve Karşılaştırılması", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13 (2002), 268.

3 Celâleddin Suyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmî'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (b.y: el-Heyetü'l-Mısıriyye el-Âmme, 1974), 1: 359-391; Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Nevevî, *et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kur'ân* (Beirut: Dâru İbn Hazm, 1994). Paragrafta bahsi geçen konularla alakalı modern dönemde de birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bir kısmı Kur'ân tilâvetinde tecvidin gerekliliği meselesinde olduğu gibi Kur'ân'ın lafızlarına yönelik ele alınırken; diğer telifler ise Kur'ân'ın okuma çeşitleri, Kur'ân okunmasında gözetilmesi gereken âdâplar ve Kur'ân tilâvetinde anlamın ihmal edilmemesine yöneliktir. Bilgi için bk. Ömer Aslan, "Kur'ân Tilâvetinde Tecvid'in Gerekliliği ve Lahn (Okuyuş Hataları)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2003), 357-372; İrfan Çakıcı, "Kur'ân Tilâvetinde Nitelik Sorunu", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18 (2018), 147-175; Halim Sâbit Şibay, "Kur'ân-ı Kerim Tilâveti Hakkında Sünnet-i Nebevîyye", haz. Ali Çiftçi, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 1 (2012), 211-214; Mustafa Hocaoğlu, "Okuma ve Anlama Üzerine: Kur'ân Tilâvetiyle İlgili Bazı Kavram ve Rivâyetlerin Değerlendirilmesi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2 (2012), 207-235; Ali Yılmaz, "Tilâvet Âdâbı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2007), 137-160; Recep Koyuncu, "Kur'ân Eğitiminde Manzum Tecvid Geleniği: Cemzürî ve Tuhfetü'l-Etfâl Adlı Manzum Eseri", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2017), 1497-1533.

4 İsmâîl b. Muhammed Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifin* (Beirut: Dâru İhyâ't-Türâs, ts.), 1: 524-525.

5 Hayruddin b. Mahmûd b. Muhammed Zirikli, *Âlâm* (b.y: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyin, ts.), 3: 299.

usûlcü, mütekellim ve mukrî olduğuna dair bilgiler vardır.⁶ Çocukluktan itibaren ilimle meşgul olan Ebû Şâme, on yaşında hâfızlığını bitirmiş, sonrasında kırâat tahsilinde bulunmuş ve büluğ çağına gelmeden İmâm Şâtıbnî'nin (ö. 590/1194) *Hırzû'l-Emân*'sini ezberlemiş; ayrıca hocası Ebû'l-Hasan Sehâvî'den (ö. 643/1245) kırâate dair ders almıştır. Olgunluk çağını öğretimle ve değişik ilim dallarında eser telifiyle geçiren Ebû Şâme; Âdiliyye ve Rükniyye medreselerinde ders vermiş, ayrıca Eşrefiyye Dârülhadîsi şeyhliğine getirilmiştir. Ebû Şâme, bu esnada tartışmalı konularda görüş belirtmekten çekinmemiştir. Ayrıca kendisinin yer yer mezhebine aykırı fetva verdiği de olmuştur.⁷

Kırâat, tefsir, hadis, fıkıh, Arap dili ve tarih dallarında eserleri bulunan Ebû Şâme'nin makaleye konu olan eserinin ismi *Mürşidü'l-vecîz*'dir. Bahsi geçen telif, yedi harf meselesinin kırâatlarla alakası hususunda yazılmış ilk müstakil eser olması; kendisinden önce yazılan ve fakat günümüze ulaşmayan birçok eserdeki görüşleri günümüze aktarması ve sonrasında yazılan eserlere kaynaklık etmesi açısından önemlidir. Eserin diğer bir özelliği de müellifin sadece kendinden önceki âlimlerin görüşlerini vermekle yetinmeyip, kendi görüş ve düşüncelerini de çalışmasında dile getirmiş olmasıdır.⁸

Eserde ele alınan konular ana hatlarıyla şunlardır: Kur'ân'ın nüzûlü, tilâveti ve ilk zamanlarda ezberlenmesi, Sahabenin Kur'ân'ı cem'i ile Hz. Ebû Bekir (ö. 13/634) ve Hz. Osman'ın (ö. 35/656) Kur'ân'la alakalı tasarrufları, meşhur ve şâz kırâatlerin keyfiyeti, sahih, şâz ve zayıf kırâatler arasındaki farklar, Kur'ân tilâvetinin mükemmelliği ve Kur'ân nüshaları arasındaki farklar. Araştırmaya konu olan Kur'ân tilâvetinin mükemmelliği meselesiyle ilgili kısım, eserin 193-215. sayfaları dahilindedir.⁹

Araştırmada görüşlerinden istifade edilecek müelliflerden ikincisi İbnü'l-Cezerî Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed'dir (ö. 833/1429). İbnü'l-Cezerî, Kur'ân-ı ezberlemesi sonrasında kırâat ve hadis ilmiyle ilgilenmiş; kırâat ilminde önceleri infirâd tarikine göre ders almış, sonraları bu usûl uzun zaman alacağından cem' metoduyla eğitimini devam ettirmiştir. İbnü'l-Cezerî, eğitimi esnasında İbnü's-Sellâr Abdülvehhâb b. Yûsuf (ö. ?), İbnü'l-Cündî (ö. ?), İbnü's-Sâîğ (ö. 776/1374), Ebû Muhammed b. Bağdâdî (ö. 781/1379), Ebû Yûsuf Ahmed Kefrî (ö. ?) ve Ebû'l-Meâlî İbnü'l-Lebbân (ö.?) gibi kırâat âlimlerine talebelikte bulunurken; adı geçen hocalarından seb'a, infirâd, cem'ül-cumû' ve Mâhir tarikleri mucibince ders almıştır.¹⁰ Kendisinin haksızlık olarak nitelediği bir yargılanmadan sonra Antakya'ya geçen İbnü'l-Cezerî, Yıldırım Bâyezid'in daveti

6 Amr b. Ridâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin* (Beirut: Dâru lhyâi't-Türâs l'l-Melâyin, ts.), 5: 125-126.

7 Tayyar Altıkulaç, "Ebû Şâme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 232-233.

8 Ahmet Gürtaş, "el-Mürşidü'l-Vecîz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 60.

9 Eserle ilgili geniş bilgi için bk. Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmâil, *Mürşidü'l-vecîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Beirut: Dâru Sadr, 1975).

10 Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 551.

sonrasında Bursa'ya gelmiş; burada kendisine birtakım imkanlar sunulup talebe yetiştirmesi sağlanmıştır.¹¹

İbnü'l-Cezerî'nin, Osmanlı'da kırâat ilminin kurumsallaşması açısından, katkıları önem arz etmektedir. Zira o, kitaplarının bir kısmını Bursa'da yazıp talebelere okutmak suretiyle bu ilmin Osmanlı'da kök salmasına ve İslam dünyasındaki kırâat birikiminin Anadolu'ya taşınmasına vesile olmuştur. Nitekim diğer birtakım beldelerdeki gibi Türkiye'deki icâzetlerin kesişim noktasında bulunması bu durumu kanıtlar niteliktedir.¹² İbnü'l-Cezerî'nin Osmanlı açısından bir başka önemli özelliği *Dürre, Tahbîr, Neşr* ve *Tayyibe* gibi teliflerinin Osmanlı'da okutulan İstanbul ve Mısır tariklerinde kaynak kitap olarak kullanılmasıdır.¹³

İbnü'l-Cezerî'nin mezkûr eserinin adı *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*'dir. Müellif, eserini, insanların *Teysîr* ve *Şâtibiyye* dışında kalan sahih kırâatleri görmezlikten gelmesi üzerine yazmış; eserinde yedi kırâate üç kırâati de eklemek suretiyle 'aşere sistemini oluşturmuştur. Eserine böyle bir ismi vermesinin sebebi de kitabı sayesinde on kırâatin yayılıp kırâat ilminin diri kalmasıdır. Eser yazımından itibaren büyük ilgi görmüş, bir nevi Dâni'nin (ö. 444/1053) *Teysîr*'inin yerini almıştır.¹⁴ Müellif eserinde kendi isnad zinciri, istifade ettiği kaynaklar, kırâat imamları ve râvileri ile senetlerinin yanı sıra istiâze ve besmele, idğâm-ı kebîr, hâ-i sekt, med ve kasr, hemzelerin durumları gibi kırâat ilminin usûlüne¹⁵ taallük eden hususları; ayrıca ferşü'l-hurûf¹⁶ ile hatim sonu tekbirleri ele alır.¹⁷ Eserin araştırmaya konu olan kısımları ise mehâricü'l-hurûf, Kur'ân okumanın keyfiyeti ve tecvîde ilgili bahislerdir.¹⁸

2. EBÛ ŞÂME'NİN KUR'ÂN TİLÂVETİ HUSUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

Ebû Şâme'nin Kur'ân tilâveti hususundaki görüşleri, yukarıda zikri geçen eserinin Kur'ân tilâvetinin mükemmelliği başlıklı kısmında belirgin bir şekilde mevcuttur. Burada ele aldığı hususlar dört kısımda incelenebilir. Bunlar sırasıyla Kur'ân'ın lafızları üzerinde fazlaca durup mananın ihmal edilmemesi, doğru bir

11 Ali Osman Yüksel, "Meşhur Kiraat Âlimi: İbnü'l-Cezerî", *Hız Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu* (İstanbul: 1999), 114; Recep Akakuş, "İlm-i Kiraat otoritelerinden İmam Cezerî ve Torunu Kâsım Paşa", *Diyanet Dergisi* 4 (1990), 3; Ömer Özbek, "İbnü'l-Cezerî'nin Kiraatlerin Mütevâtirliği Meselesine Bakışı", *Bilimnâme* 2 (2018), 557-560.

12 Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", 553.

13 Bilgi için bk. Muhammed Emin Efendi, *Umdetü'l-hullân* (İstanbul: Karahisarizâde Sahaf Esad Matbaası, 1287), 114-115; Akdemir, *Kiraat İlmî Eğitimi ve Öğretim Metodları* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 116, 121.

14 Abdülhamit Birışık, "en-Neşr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 19-20.

15 Birbirinin benzeri olan cüz'iyâtın kapsamı altında toplandığı ya da gruplandırıldığı genel kurallar bütünüdür. Kırâatlerin imâle, idğâm, teshil, sıla ve işmâm gibi kurallarından birinin hükümünün aynı türden olan her şeye uygulanmasına kırâatlerin usûlü denilmektedir. Konuyla ilgili bilgi için bk. Yaşar Akaslan, "Kırâat İlmî Sistematiğinde Usûl Kavramları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 219.

16 Okunuşunda ihtilâf olup üzerine kıyasın söz konusu olmadığı cüz'iyâtlar olup; sûrelerde dağınık bir biçimde mevcut olan, belli bir kurala tâbi olmaksızın nakle dayalı ortaya çıkan farklılıklardır. Bilgi için bk. Yaşar Akaslan, "Kırâat-i 'Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar", *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4 (2017), 8.

17 Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*, thk. Ali Muhammed Dabbâ' (b.y: Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, ts.)

18 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 199, 205-216.

şekilde Kur'ân okumanın mahiyeti, Kur'ân kırâatinde lafız-mana dengesinin nasıl gözetileceğiyle kârielerde olması gereken özelliklere dair bahislerdir. Aşağıda sırasıyla bu mevzulara değinilecektir.

2.1. Kur'ân'ın Lafızları Üzerinde Fazlaca Durup Manayı İhmal Etmek

Ebû Şâme, Kur'ân'ın lafızları üzerinde çok fazla durup manalarının ihmal edilmesi hususunu eleştirir. O, bunun sebebi olarak lafızlara takılıp kalındığında; Kur'ân ilimleriyle çok fazla ilgilenilmemesini ve onunla amelin zayıflamasını gösterir. Ebû Şâme'ye göre Kur'ân çalışmalarıyla ilgili himmetler; daha ziyade Kur'ân'ın ezberlenilmesi, süratlice okunması, lafızlarının çıkarılması, güzel sesle okunması ve harflerin mahreçlerinin araştırılması üzerinde odaklanmıştır. Halbuki kendisine göre Kur'ân'la ilgili çaba ve gayretlerde daha da önemlisi; âyetlerin manalarını anlamaya çalışıp, bunlar üzerinde düşünmek, gereğiyle amel etmek, hadleri üzerinde durmak ve tilâveti Allah'ın haşyetini edinmek için güzelleştirmektir.¹⁹

Ebû Şâme, birtakım haber ve eserlerden delil getirmek suretiyle bu düşüncesinin doğruluğunu anlatmaya çalışır. Nitekim Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838), *Fezâilü'l-Kur'ân*'ında İbn-i Abbâs'tan (ö. 68/687-88) ve İkrime'den (ö. 105/723) tahric ettiği haberle ²⁰الَّذِينَ اتَّبَعُوا الْكُتَابَ يَتْلُوهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ) âyetinin açıklaması sadedinde "hakkiyla ittibâ eğerler" şeklindeki yorumu; Şâ'bî'den (ö. 104/722) rivâyet edilen ²¹(فَتَبَدُّوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَاشْتَرَوْا بِهِ تَمَنَّا قَلِيلًا) âyetinin şerhi mahiyetindeki "onunla ameli terk ettiler" anlamındaki tefsiri; Kur'ân-ı ezberleyen biri getirildiğinde, Ebû'd-Derdâ'nın (ö. 32/652 [?])²² "Allah'ım! Bunu affet, Kur'ân'ı ancak Kur'ân'a kulak verip ona itaat eden cem' etmiştir" şeklindeki sözü; ayrıca merfû²³ ve mevkûf²⁴ olarak rivâyet edilen, "Kur'ân seni kötülüklerden men ettiği sürece onu oku. O, seni kötülüklerden men etmiyorsa sen onu okumamışsın demektir" şeklindeki rivâyeti ile Ebû'l-Hasen'den nakledilen, "İnsanların Kur'ân'a en yakın olanı okumuyorsa dahi ona ittibâ edendir." anlamındaki ifâdesi; Ebû Şâme'nin konuyla ilgili zikrettiği rivâyetlerdir.²⁵

19 Ebû Şâme, *Mürşidü'l-veciz*, 1: 193.

20 Bakara 2/121.

21 Âl-i İmrân 3/187.

22 Ebû'd-Derdâ, tefsir, fıkıh ve kıraat ilminde sahâbenin önde gelenlerindendir. Şam'ın Kur'ân muallimidir. Meşhur kıraat imamlarından İbn Âmir onun talebelerindendir. Abdullah Aydınlı, "Ebû'd-Derdâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 310-311.

23 Hz. Peygamber'e nispet edilen söz veya haber manasında kullanılan hadis terimidir. Bk. İbnü's-Salâh, *Mukaddime*, thk. Nüreddin İtr (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986), 45; Abdullah Aydınlı, "Merfû", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 180.

24 Sahâbenin sözü ve fiili manasında kullanılan hadis terimidir. Ebû Zekerriyâ Muhyiddin Nevevî, *Takrîb*, thk. Muhammed Osman (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985), 33; Abdullah Aydınlı, "Mevkûf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 437.

25 Ebû Şâme, *Mürşidü'l-veciz*, 1: 193-194.

“Benden sonra birtakım kimseler gelip, Kur’ân’ı şarkıcılar ve ruhbanlar gibi okuyacaklar; böylelerinin okumaları boğazlarından aşağı gitmeyecek ve onlarla kendilerini dinleyenlerin kalpleri fitne içinde olacaktır.”³¹

Ebû Şâme’nin Kur’ân’ın doğru bir şekilde okunmasının mahiyetiyle ilgili ele aldığı diğer rivâyetler ise şöyledir: Ebû Bekir b. Muhammed (ö. ?), kârinin zineti hakkında bir cüz³² çıkarıp birtakım rivâyetleri aktardı. Onlardan biri de şudur ki Kur’ân hüznle indi. Dolayısıyla Kur’ân okurken ağlayın; ağlayamasanız da ağlamış gibi yapın. Câbir de Resûlullah’tan rivâyetle en güzel Kur’ân okuyan, okuduğunda Allah’tan korktuğunu hissettirendir, der. İbn Mes’ûd ise konuya dair “Kur’ân’ı işe yaramayan hurmanın önemsenmeyip atılması işinde olduğu gibi önemsizce bir şekilde okumayın, şiir gibi de dalgalandırmayın; önemli meselelerin anlatıldığı yerlerde durun ki kalpler bununla harekete geçsin. Sizden birinin maksadı Kur’ân okurken sürenin sonunu görmek olmasın!” demiştir.³³

Ebû Şâme’nin konuyla alakalı zikre değer bulunduğu bir başka rivâyet Hasan-ı Basrî’nin (ö. 110/728) Kur’ân tilâvetine dair görüşüdür. Nitekim Hasan-ı Basrî, konuyla alakalı bazı kimselerin Kur’ân’ın nasıl okunduğunu bilmediklerini; oysa Allah’ın (كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ)³⁴ âyetini Kur’ân’ın nasıl okunacağını bildirmek için indirdiğini; buradaki tedebbürün Kur’ân’ı anlayıp onlara ittibayla ilgili olduğunu, bu hususun ise harflerinin ezberlenip anlamı zayi etmek anlamına gelmediğini dile getirir. Ayrıca Hasan-ı Basrî, bazı kimselerin harflerini eksilttiklerini ve fakat Kur’ân’ın onun ne ahlakında ne işinde tesiri olmadığını; dolayısıyla bunların Kur’ân’ı eksilttiklerini söyler. Ebû Şâme’nin Kur’ân’ı doğru bir şekilde okumanın mahiyetiyle ilgili aktardığı diğer bir rivâyet de şöyledir: “Biris, Kur’ân’dan bir sûreyi bir nefeste okuduğunu söyler. Vallahi o kimse kurrâ, hâkim, takva ehli ve âlim değildir. Ne zaman böyle kâriiler çıkarsa Allah böyle tipleri insanlar arasında çoğaltır.”³⁵

2.3. Kur’ân Kırâatinde Lafız-Mana Dengesi

Ebû Şâme, Kur’ân tilâvetindeki diğer hususların anlatımında olduğu gibi; Kur’ân okunmasında lafız-mana dengesini de rivâyetler üzerinden anlatım yolunu tercih etmiştir. Kendisi, konunun anlatımında, Seh’den (ö. ?) aktardığı

31 Ebû Şâme, *Mürşidü’l-veciz*, 1: 200. Ebû Şâme’nin konuyla ilgili aktardığı hadis ve haberler bunlarla sınırlı değildir. Ebû Şâme’nin konuyla ilgili zikrettiği rivâyetlerden bazıları şunlardır: Enes (ra) bazı adamların lahinele okuduğunu görür ve bu şekilde okumalarını men eder. Şu’be konuyla ilgili, Eyüp benî (Kur’ân’ı seslerinle güzelleştiren) hadisinin yanlış anlaşılması sebebiyle naklinden nehyetti, derken; Ebû Ubeyd de insanların bu hadisi kendilerince tevîl etmeleri sebebiyle yasaklandığını, ayrıca hadisin manasının, insanların anladığına değil de insanlarda huşuya sebep olmasıyla ilgili olduğuna değinir. Ebû Ubeyd, Mamer b. Süleyman’ın Kur’ân’ın saygınlığını muhafaza etmesiyle ilgili şunları nakleder: “Kendisiyle muhataplığım vardı ki o gördüğüm en iyi adamdı. Devlet büyükleriyle ilgili bir işi vardı. Ona denildi ki gidip derdini anlatsana! Ona gitmek istedim. Sonra Kur’ân’a ve ilmin saygınlığına hâlel gelmesin diye onların yanına gitmedim, cevabını verdi.” Bk. Ebû Şâme, *Mürşidü’l-veciz*, 1: 193-197.

32 Sahabinin ya da sonraki nesilden birinin rivâyet ettiği hadisleri ya da belli bir konuyla ilgili rivâyetleri içeren eserlere denir. Celaleddin es-Suyûtî, *Tedribü’r-râvî*, thk. Muhammed Faryâbî (b.y: Dâr-u Tayyibe, ts.), 1: 553; M. Yaşar Kandemir, “Cüz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8: 147.

33 Ebû Şâme, *Mürşidü’l-veciz*, 1: 204-205.

34 İbrâhim 14/1.

35 Ebû Şâme, *Mürşidü’l-veciz*, 1: 205.

"Kur'ân'ın harflerini mızrak düzeltir gibi dümdüz yapıp anlamlarını gözetmezler; ücretlerini hemen alıp ahirete bir şey bırakmazlar." anlamındaki rivâyeti; Ebû'd-Derdâ'nın Kur'ân tilâvetiyle ilgili "Kur'ân-ı titreterek ve hızlıca okuyanlar gibi okumaktan sakının. Böylelerinin okuyuşu kayadan müteşekkil bir tepecik gibidir. Ne su tutar ne de bitki yeşertir", ifadesini ve *Cemâlü'l-kurrâ* ' da³⁶ zikredildiği üzere Süleym'e (ö. ?), birinin, "sana tahkik okumaya geldim" dediğinde; kendisinin, "Ey kardeşimin oğlu tahkik, Kur'ân'ın içeriğini muhafazadır. Eğer sen bunu muhafaza edersen tahkik okumuşsun demektir. Senin kastettiğin tahkik meselesi ise avurt çatlatmaktır" şeklindeki cevabını nakleder.³⁷

Ebû Şâme'nin Kur'ân'ın okunuş keyfiyeti ile ilgili kendisinden istifade ettiği kişilerden biri de Gazzâlî'dir (ö. 505/1111). Ebû Şâme, konuyla alakalı Gazzâlî'den uzunca bir pasaj nakleder. Buna göre Gazzâlî, Kur'ân tilâveti kitabında şöyle der: "Çok insan Kur'ân'ı anlamaktan men edilmiş ve Kur'ân'ın sırlarına karşı kör olmuşlardır. Bunun sebebi ise bu işin başında kârilerden sorumlu bir şeytanın kârileri sürekli harflerle oyalamak suretiyle onları mehâric-i hurûfla meşgul etmesidir. Böyleleri, Kur'ân'ın manalarına dair perdelerini aralayamazlar. Halbuki Kur'ân'ın hakiki okunmasında lisân, kalp ve akıl hep beraber olmalıdır. Bu durumda lisân harfleri düzeltip tertille okuyacak, akıl manayı çıkaracak, kalp de bundan ders alıp etkilenecektir. Ancak bazen tecvîdi doğru yaptığını iddia edenler, gereksiz yere tecvîdde aşırı giderler; hatta doğru yapayım derken çoğu zaman bozarlar. Halbuki bu işin doğru bir şekilde anlatımı harflerin hakkını vermek ve med-hemz-imâle gibi hususlara dikkat etmektir. Şunu da bilmek gerekir ki bu hususta tekellûf ve zorlama söz konusu olmaksızın yapılırsa doğru bir şekilde hareket edilir. Oysa kurrâların yaptığı iş zorlamaktır, harflerin hareketlerinde aşırı gitmektir. Kurrâlar böyle durumlarda selef ve cumhura ters hareket etmiştir."³⁸

Ebû Şâme, Gazzâlî'den yaptığı alıntı sonrasında Kur'ân okunması hususunda tekellüften kaçınmayla ilgili İbn Mücâhid'in (ö. 324/936), "Ebû Amr (ö. 154/771), kırâatte zorlama söz konusu olmaksızın kolaylaştırma yoluna gitmiştir." şeklindeki naklini ve İmam Hamza'nın (ö. 156/773), "Tahkikin bir sonu var. Ötesi çirkin olur. Nasıl ki beyaz renginin aşırısı baras (alaca) hastalığıysa tahkikin ötesi de bir nevi hastalıktır." anlamındaki sözünü nakleder.³⁹

Burada şu hususu belirtmek gerekir ki Ebû Şâme'nin Kur'ân tilâvetine dair eleştiride bulunduğu meseleler daha ziyade Kur'ân'ın lafızlarına takılıp anlamının gözetilmemesiyle ilgilidir. Ebû Şâme'nin böyle düşünmesinin sebebi ise yukarıda belirtildiği üzere lafızlara ilgide aşırıya gidildiğinde onunla amelin geri plana atılmasıdır. Nitekim eserinde belirttiği üzere, müellifin zamanındaki

36 Alemüddîn Sehavî'nin kıraat ve tecvîde ilgili meseleleri ele aldığı eseridir. Bk. Tayyar Altıkulaç, "Cemâlü'l-Kurrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 311.

37 Ebû Şâme, *Mürşidü'l-vecîz*, 1: 208.

38 Ebû Şâme, *Mürşidü'l-vecîz*, 1: 210-211.

39 Ebû Şâme, *Mürşidü'l-vecîz*, 1: 211-212.

Kur'ân'a yönelik çalışmalar; daha ziyade lafızların çıkarılması, seri okunması, ezberlenmesi vs. üzerinde yoğunlaşmış ve fakat Kur'ân'ı tefekkür, onunla amel ve okuma esnasında Allah'tan haşyet gibi Kur'ân'ın gönderilme maksadıyla alakalı hususlar çok revaç bulmamıştır. Yoksa küçük yaştan itibaren öncelikle hafızlıkla eğitimine başlayan, daha büyüğe çağına gelmeden *Hırzû'l-Emânî* gibi kırâatin temel eserlerinden birini ezberleyen, yazdığı eserler içerisinde konusu Kur'ân lafızları olan kırâat ilmine dair eserler kaleme alan birinin Kur'ân'ın lafızlarını tamamen göz ardı etmesi düşünülemez. Zira bu durum bir nevi Ebû Şâme'nin kendini inkârı anlamına gelir. Öyle ki Ebû Şâme'nin araştırmaya konu olan eseri neredeyse tamamıyla Kur'ân'ın lafızlarını konu edinen kırâat ilmiyle alakalıdır. Dolayısıyla Ebû Şâme, Kur'ân'ın lafızlarıyla meşguliyeti abesle iştigal olarak görse böyle bir eseri kaleme almazdı. Tekrar etmekte fayda vardır ki zikri geçen müellifin mevzuu bu şekilde ele almasında döneminin Kur'ân tilâvetine bakış açısı etkili olmuştur.

Makalenin, müelliflere dair bilgi verilen bölümünde de anlatıldığı üzere Ebû Şâme, tartışmalı konularda görüş belirtmekten kaçınmayan, yer yer mezhebine aykırı fetva verebilen bir tabiata sahiptir. Nitekim bu hali makaleye konu olan eserinin diğer konularına bakış açısında da kendini göstermektedir. Dolayısıyla Kur'ân tilâvetini bu şekilde ele almasında yapısındaki tepkiselliğin de etkisi olduğu kanaatindeyiz. Zira müellifin araştırmaya konu olan eserinin ilgili bölümünde verdiği bilgiler ışığında; o dönemde Kur'ân'la ilgili çalışmalar daha ziyade lafızla ilgili olup mana ihmal edildiğinden, Ebû Şâme bu duruma tepkisini dile getirmektedir. Muhtemeldir ki yazarın yaşadığı devirde Kur'ân'la ilgili çalışmalar daha ziyade manası üzerinde yoğunlaşma şeklinde olup da Kur'ân'ın lafızları ihmal edilseydi; bu durumda müellif eserinde Kur'ân'ın manasına odaklanılmasıyla ilgili ele aldığı konuların yerine Kur'ân'ın lafızlarının ihmal edilmemesi gerekliliği hususu üzerinde duracaktı. Zira unutmamak gerekir ki Ebû Şâme aynı zamanda bulunduğu dönemde görüşleriyle ses getirmiş, sonrası açısından da iz bıraktığı kırâat âlimlerindedir.

2.4. Kârilerde Olması Gereken Özellikler

Ebû Şâme'nin Kur'an tilâvetiyle ilgili üzerinde önemle durduğu bir başka husus; Kur'ân okuyucularının hal ve hareketleriyle Kur'ân'ın saygınlığına halel getirmemeleriyle ilgilidir. Ebû Şâme, ilgili birtakım rivâyetlerle konuyu anlatma yolunu seçer. Buna göre Ebû Bekir b. Ebî Şeybe (ö. 235/849), dünyalık bir şey talep ederek Kur'ân okunmasından hoşlanmadığını dile getirirken; Hişâm b. Urve de (ö. 146/763) dünyalıkla ilgili bir şey hoşuna gittiğinde babasının Hicr sûresi 88. âyetteki (لَا تَمْدَنَّ عَيْنَكَ إِلَىٰ مَا مَتَّعْنَا بِهِ)⁴⁰ ifadesini okuduğunu zikreder. Ebû Bekir b. Şeybe ise Zer b. Abdûllah'tan rivâyetle; Rasûlullah'ın ahir zamanda bazı insanların çıkacağını, bunların genç olup da boş hayaller peşinde koşacağını ve Kur'ân

40 Hicr 15/88.

okuyup da okudukları Kur'ân'ın boğazlarından aşağı geçmeyeceğini (bir tesirinin olmayacağını) zikreder.⁴¹

Abdullah İbn Mes'ûd, Kur'ân hadimlerinde olması gereken özelliklerle ilgili şöyle der: "Hâmil-i Kur'ân; insanlar uyuduğunda gece ibadetiyle, oruçlu iken gündüzüyle, insanlar işleri karıştırdığında verasıyla,⁴² sevindiğinde hüznüyle, kibirlendiğinde tevazusuyla, konuştuklarında susmasıyla bilinmelidir." Fudayl b. İyâd da (ö. 187/803) Kur'ân'la meşgul olan kimselerin insanlara ihtiyaçlarını arz etmemelerini, özellikle de devlet başkanları ile diğer devlet adamlarından herhangi bir istekte bulunmamalarını; kimseden bir şey istememelerini, aksine insanların işlerini halletmeleri için kendilerine gelmeleri gerektiğini dile getirir. Ebû Hureyre (ö. 58/678) ise konuyla ilgili şöyle der: "Kim, Kur'ân'ı okuyup onun hükümlerini hayat tarzı haline getirirse; Allah o Kur'ân'ı ondan bir parça haline getirip, bu şekildeki bir kârîyi meleklerin arkadaşı yapar, kıyamet gününde de Kur'ân ona şahit olur." Konuyla ilgili Ebû Şâme'nin aktardığı diğer rivâyetler ise şöyledir: Abdülmelik b. Şeybe (ö. ?), bir kadının yanına gidip ona Hûd sûresini okuduğunu kadının da kendisine "Bu sûre böyle mi okunur? Vallahi ben bu sûreyi altı aydır okuyorum da hala onu bitiremedim" dediğini nakleder.⁴³

Ebû Şâme'nin konuyla alakalı zikrettiği bir başka rivâyet şöyledir: Hasan-ı Basrî'ye göre Kur'ân kurrâları üç kısma ayrılır: Bazıları onu meta gibi görüp, ondan yerler. Bazıları onun harflerini ikame ederler, yani düzgün okurlar; ancak sınırlarını muhafaza etmezler, bir de kendilerini beldelerinin halklarından daha üstte görürler. Ayrıca Kur'ân'ı kalkan yapıp onunla yöneticilerin kapılarını giderler. Hasan-ı Basrî, böylelerinin çok sayıda olduğunu söyler ve Allah'tan onları azaltmasını, diler. Üçüncü sınıf ise Kur'ân'ın şifasını arzulayıp onu kalplerinin hastalığı üzerine deva edinenlerdir. Hasan-ı Basrî'ye göre onlar korkunun farkına varıp hüznün elbisesi giydiler. Allah onların yüzü suyu hürmetine yağmur gönderip düşmana karşı onların hatırına yardım eder. Onlar kıymetli birer maden gibidirler; hatta kırmızı yakuttan daha değerlidirler.⁴⁴

Ebû Şâme'nin konuyla ilgili eleştirileri günümüzde de güncelliğini sürdürmektedir. Şöyle ki müellifin; kârîlerin hal ve hareketleriyle Kur'ân'ın saygınlığına halel getirmesi, Kur'ân'ın bir metâ gibi görülüp dünyalık bir şey talep edilerek Kur'ân okunması, tevazu-verâ gibi ahlâkî unsurlar ile ibadetlerin kârîlerce ihmal edilmesi, kârîlerin Kur'ân tilâvetini bürokrasiden bir şey talep etme aracı olarak görmesi gibi kendi döneminde Kur'ân okuyucularıyla alakalı

41 Ebû Şâme, *Mürşidü'l-vecîz*, 1: 203.

42 Takvânın ileri derecesini ifade eder. Takvâ kavramı mahzurlu olandan, vera' kavramı ise helâl olması şüpheli olandan bile kaçınmak anlamına gelir. Süleyman Uludağ, "Vera", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 49.

43 Ebû Şâme, *Mürşidü'l-vecîz*, 1: 204-206. Sûrede, peygamberlerin müşrik ve kafirlere karşı mücadelelerinden bahsedilir. Sûre, içerisindeki "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!" meâlindeki âyetin manevî ağırlığı sebebiyle, Hz. Peygamber'in saçlarının ağarmasının sebebi olmuştur. Muhammed Eroğlu, "Hûd Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 281-282.

44 Ebû Şâme, *Mürşidü'l-vecîz*, 1: 209.

zikrettiği sorunlar günümüzde de mevcudiyetini devam ettirmektedir. Ebû Şâme'nin eserinde dile getirdiği üzere bunun da en önemli sebebi kendi döneminde olduğu üzere insanların Kur'ân tilâvetini güzel okumak şeklinde algılayıp manayı ihmal etmeleri; dolayısıyla insanlarda kârîlerde olması gereken özelliklere dair bir beklentinin oluşmamasıdır. Nitekim yer yer Kur'ân'ın anlamının ihmal edilmemesi hususu dile getirilmekle beraber; günümüzde de Kur'ân tilâveti denilince akla lafzen güzel okuma gelmektedir ve insanlarda Kur'ân'ın manasının da gözetilmesine dair pek bir beklenti bulunmamaktadır. Halbuki Kur'ân'ın güzel okunması denildiğinde; zihinlerde, Kur'ân'ın lafzıyla beraber manasının da gözetilmesi ve kendisiyle amel edilmesi düşüncesi belirecek olsa Kur'ân okuyucularda da bu manada olumlu bir değişim gözlenebilecektir. Birazdan ifade edileceği üzere, İbnü'l-Cezerî'nin; hocalarının bazılarının makam yapmalarına rağmen Kur'ân'ı makamları icrâ edenlere nispetle daha güzel okuduğunu, insanların da bu durumdan hoşlanıp makamlı okuyanları değil de manasını da gözeterek Kur'ân'ı güzel okuyanları tercih ettiğini dile getirmesi, burada anlatılmak istenen hususun bir nevi realiteye dökülmüş halidir.

3. İBNÜ'L-CEZERİ'NİN KUR'ÂN TİLÂVETİ HUSUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr* isimli eseri bağlamında, Kur'ân tilâvetiyle ilgili görüşleri üç ana başlıkta ele alınabilir. Bunlar sırasıyla Kur'ân okumanın keyfiyeti, Kur'ân'ın okuma şekillerinden en faziletli olanı ile Kur'ân tilâvetinde tecvîdin önemidir. Aşağıda sırasıyla bu başlıklara değinilecektir.

3.1. Kur'ân Okumanın Keyfiyeti

İbnü'l-Cezerî, Kur'ân okuma keyfiyeti konusuna Kur'ân okuma usûllerini açıklamak suretiyle başlangıç yapar. İbnü'l-Cezerî, konunun devamında Kur'ân'ın, tahkîk-tedvîr ve hadr usûlleriyle okunması ile bu usûllerle okurken tertîl ve tecvîdle birlikte diğer birtakım ilkelere riayet edilip güç yettiğince okuyucular tarafından sesin güzelleştirilmesi gerektiğini dile getirir.⁴⁵

İbnü'l-Cezerî'ye göre bu usûllerden tahkîk, "bir şeyin zirvesine ulaştığında onu gerçekleştirmek" anlamında kullanılan bir tabirdir. Bahsi geçen kavramın bir diğer anlamı da bir şeyi yaparken, eksik ya da fazla olmaksızın, hakkını vermek; bir şeyin hakikatine ulaşıp içeriğine vakıf olmak ve o şeyin niceliğinin son haddine ulaşmaktır. İstılahta ise her bir harfin medlerle ilgili hakkını vermek, hemzeleri net okuyup harekelerini açıkça beyan etmek, izhâr ve idgamlarla gunneleri tam bir biçimde ifâ etmek, ayrıca sekt, vakıf vs. durumları bilmek suretiyle harflerin birbirine geçmesini engellemektir. Bunun yanı sıra tahkîk dilleri alıştırmak, lafızları kuvvetlendirmek ve kırâatte tertîlin son raddesine ulaşmaktır. Tahkîkin uygulanmasında ise beyazlık renginin aşırısı alaca hastalığındaki gibi haddi

45 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 205.

aşmamak gerekir.⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, tahkîkin önemine değinirken kendi tahkîk üzere okuduğu senedine de yer verir. Buna göre İbnü'l-Cezerî'nin icâzetnâmesi, Abdullah b. Muhammed el-Masrî (ö. ?) kanalıyla Übey b. Ka'b'a (ö. 33/654 [?]) kadar uzanır.⁴⁷

Tahkikten sonra hadr ile konuya devam eden İbnü'l-Cezerî, konuyla ilgili şunları söylemektedir: "Hadr, sözlükte yukarıdan aşağıya incesine hızlanma, kıraati hızlandırma ve hızlıca okumadır. Bu yönüyle hadr, tahkîkin zıddıdır. Bu tarz okumada lafızların düzgün okunması ve irabın tam yapılması gerekir. Ayrıca medleri ve gunne sesini terk etmekten ve hareketleri yutmaktan; bunun yanı sıra kıraatin sahih olmayacağı derecede aşırı hızdan kaçınılması da elzemdir. Yani tertîl tanımı dışına çıkılmamalıdır. Bir adam İbn Mes'ûd'a, "Ben bu gece namazda tıvâl-ı mufassaldan⁴⁸ okudum." dediğinde; kendisine, "sen şiiir okumuşsun." şeklindeki cevabı oldukça manidardır. İbnü'l-Cezerî'ye göre hadr usûlünün tercih edilme sebebi Kur'ân'ı daha fazla okuyarak sevabı çoğaltmak ve Kur'ân tilâvetinin faziletine nail olmaktır."⁴⁹

Müellif, hadrdan bahsetmesi sonrasında tedvîri ele alır. Buna göre tedvîr, tahkikle hadr arası bir okuyuştur ki medd-i munfasılı son raddesine kadar uzatmayan kurrânın tilâveti bu şekildedir.⁵⁰

İbnü'l-Cezerî, tüm bu usûlleri tertîlin kapsamına dahil eder. Tertîli, "bir kimsenin konuştuğu zaman kelimeleri acele etmeksizin ve anlaşılırcasına çıkarmasıdır." şeklinde açıklayan İbnü'l-Cezerî, daha sonra konuyla alakalı rivâyetlerden bahseder. Buna göre İbn Abbâs, konuyla ilgili (وَرَتَّلَ الْقُرْآنَ تَرْتِلاً) âyetini⁵¹ kastederek "Kur'ân tertîl üzere nazil oldu, dolayısıyla onu açık âçık, tañe tane oku!" demiştir.⁵² Dahhâk (ö. 105/723) ise tertîl için "her harfi diğerinden ayırt ederek okumaktır, Allah da "tertîlâ" şeklinde mastarla tekit etti ki Kur'ân'ın düşünülüp anlaşılmasına yardımcı olsun" der. Nitekim konuyla alakalı Rasûlullah'ın (sav.) (أَنْ تُعَذِّبَهُمْ فَأَنْهَرُوا) âyetini sabaha kadar tekrarlaması da oldukça manidardır.⁵⁴ Kur'ân'ın tertîl ile okunmasına dair İbnü'l-Cezerî'nin eserinde zikrettiği bir başka rivâyet; İbn Mes'ûd'un, "Kur'ân'ı değersiz hurmaların bir kenara atılmasında olduğu gibi önemsizce, ayrıca şiiirdeki gibi de inişli çıkışlı okumayın!" şeklindeki ifadesidir.⁵⁵

46 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 205.

47 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 206.

48 Kur'ân'ın Fâtihâ'dan sonraki ilk yedi sûresidir. Bk. Abdulhamit Birşik, "Sûre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 538-539.

49 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 207.

50 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 207.

51 Müzzemmil 73/4.

52 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 208.

53 Mâide 5/118.

54 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 208.

55 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 207.

3.2. Tertilin Çeşitlerinden En Faziletlisi

İbnü'l-Cezerî, Kur'ân okuma usûllerini anlatımının sonrasında tertilin çeşitlerinden hangisinin daha faziletli olduğu meselesini irdeler. Ona göre âlimler arasında tertilin şekillerinin fazileti hususunda görüş ayrılığı vardır. Bir kısım âlim, Kur'ân'ı hızlı ve çok okumak gerektiğini söyler. Kendilerinin böyle düşünmelerinin sebebi de "Kim Kur'ân'dan bir harf okursa ona bir hasene vardır. Her bir harfin karşılığı 10 hasenedir" meâlindeki hadis-i şeriftir.⁵⁶İbnü'l-Cezerî'nin de uygun bulduğu diğer bir görüşe göre Kur'ân tilâveti hususunda doğru olan az da olsa tertil üzere okumaktır. Çünkü Kur'ân okumaktan kasıt onu tefekkür ve onunla ameldir. Nitekim İbn Abbâs ve İbn Mes'ûd'dan da bu meyanda haberler mevcuttur. Ayrıca İbn Mücâhid, kendisine, rûkû ve secdeleri eşit olacak şekilde namaz kılan iki kişiden birinin çok fazla kırâatte bulunup diğerinin ise düşünerek ve az okuduğundan bahsettiklerinde; az da olsa düşünerek okuyan kişinin namazını daha faziletli bulmuştur. Selef de bu konuda Kur'ân kendisiyle amel edilsin diye indirildi; dolayısıyla amel etmek için onu oku, demişlerdir. Konuya dair zikredilen şu benzetme de oldukça manidardır: Tertil üzere az okuyup üzerinde düşünme çok kıymetli bir cevheri sadaka vermeye benzer. Kur'ân'ı çokça okuma ise kıymeti az olan şeylerden çok kere verme gibidir.⁵⁷

İbnü'l-Cezerî, Gazzâlî'nin konuya dair yaklaşımına da değinir. Zira Gazzâlî, tertil ile okuma hususunda farklı bir bakış açısı getirmiştir. Ona göre Kur'ân'ın tertille okunması düşünülerek okunması açısından şart değildir. Zira Arap olmayan da Kur'ân'ı tertil üzere okumalıdır. Çünkü bu şekilde okumak, ona ihtiram ve onun kalplere tesiri açısından daha uygundur. Bir kısım ulemâ da Kur'ân okuma amacını gözeterek ders talimi esnasında tahkik ile okumayı, tefekkür içinse tertili uygun görmüşlerdir.⁵⁸

Ancak tüm bunlarla beraber İbnü'l-Cezerî'ye göre Kur'ân'ın manasını muhafaza etmek kadar lafızlarını da korumak da elzemdir. Dolayısıyla İbnü'l-Cezerî, konuyla ilgili; Kur'ân okunması esnasında lafızlarla ilgili hassasiyetini teyit açısından; Hz. Ali'nin, "tertil, harflerin tecvîdine riayet ve vakf-ibtidây"⁵⁹ bilmektir" şeklindeki sözünü⁶⁰ ve Abdullah İbn Mes'ûd'un "Kur'ân'ı tecvîdle okuyun ve onu seslerinle tezyin edin!" anlamındaki ifadesini özellikle zikreder.⁶¹

3.3. Kur'ân Tilâvetinde Tecvîdin Önemi

İbnü'l-Cezerî, Kur'ân'ın tecvîdle okunmasının üzerinde önemle durur ve konuyla ilgili müstakil bir bölüm ayırır. Bu bölümde öncelikle tecvîdin tanımına

56 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 208.

57 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 209.

58 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 209.

59 Kur'ân tilâveti esnasında lafız ve manayı gözeterek durmak ve sonrasında okumaya devam etmek anlamındadır. Aynı zamanda bu konuya ait bilim dalıdır. Abdurrahman Çetin, "Vakf ve İbtidâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42: 461.

60 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 209.

61 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 210.

değinen İbnü'l-Cezerî, tecvîdin tefil babından mastar olup “çirkinliğin zıddı olan güzellik” anlamına geldiğini zikreder. Ona göre tecvîd güzelce telaffuzun zirvesidir ve nasıl ki ümmet Kur'ân'ın manasını muhafazayla mükellefse aynı şekilde sıfat ve mahreçleriyle harflerin lafızlarını korumakla da yükümlüdür.⁶²

İbnü'l-Cezerî'ye göre insanlar tecvîde riayet açısından sevaba nail olanlar, günahkârlar ve mazerete binaen özürsüz sayılanlar olmak üzere üçe ayrılırlar. Buna göre Kur'ân'ın lafızlarını güzelce okumaya gücü yettiği halde fâsîd bir okuyuş ve çirkin bir edayla tecvîde ihtiyacı yokmuş gibi davranan; bunun yanı sıra kendisini uyaran âlimlere kulak asmayan kimse hem günahkârdır hem de şaşmıştır. Zira din nasihattir ve bu kimse nasihatten kaçınmıştır. Ancak gayret gösterdiği halde Kur'ân'ın düzgün okunması konusunda aciz olan kimseyi Allah gücünün yetmediğinden sorumlu tutmaz.⁶³

İbnü'l-Cezerî, tecvîdi, tilâvetin ve kıraatin süsü olarak görüp, “harflere hakkını verip tertibine dikkat etmek; nasıl okunulacağını ve her bir harfin nasıl çıkarılacağını göstererek sıfat-ı lâzîmelerini ve ârızalarını eda etmek; sîgâsına ve heyetine uygun şekilde doğru telaffuz etmektir”, şeklinde tanımlar. Ancak ona göre bu telaffuzu da ifrat ve tefritten kaçınarak yapmak gerekir.⁶⁴

İbnü'l-Cezerî'ye göre Kur'ân'ı güzel okumak, sesin güzelliğinin yanı sıra makam yapma, şeklinde anlaşılmalıdır. Zira kendisi, hocalarından birçoğunun ses güzelliği ya da makam söz konusu olmaksızın Kur'ân'ı güzel okuduklarını dile getirir.⁶⁵ Ayrıca avam ve havâstan insanların böylelerinin etrafında Kur'ân dinlemek için toplandıklarını; o dönemde Arapça bilsin ya da bilmesin insanların sesi güzel olup da lahn⁶⁶ yapan insanlardan uzak durduklarını ifade eder.⁶⁷

İbnü'l-Cezerî'nin Kur'ân'ın tecvîdiyle alakalı değindiği diğer bir husus Kur'ân'ın hakkıyla okunup tecvîdine riayette sınırın olmayacağı; bunun ise çokça alıştırmaya ve fem-i muhsinden⁶⁸ eğitimle elde edilebileceği meselesidir. İbnü'l-Cezerî'nin tecvîdle ilgili hassas olduğu diğer sorunlar ise ağız eğip bükme, medleri kesik kesik yapma, şeddeleri uzatma, sesi titretme, gunnelerde aşırıya kaçma ile “râ” harfini aşırı bir biçimde ve irrite edecek şekilde okumadır. Ayrıca İbnü'l-Cezerî'ye göre Kur'ân, eveleyip gevelemeden, yapmacılıktan uzak, kolayca uygulanan bir şekilde ve doğal bir halde luhûn-u Arab'a uygun okunmalıdır. Bunun yanı sıra

62 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 210.

63 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 210-211.

64 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 212.

65 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 212.

66 Kur'ân okurken harflerin zat veya sıfatlarında yapılan hatalardır. Bilgi için bk. Abdurrahman Çetin, “Lahn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 55-56.

67 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 212-213.

68 Kur'ân tilâvetini kaidelerine muvafık bir şekilde icrâ eden; bunun yanı sıra uzman bir hocadan ders alıp Kur'ân-ı güzel bir üslup ve edâ ile okuyup okutan kimselere denir. Fem-i muhsin kavramıyla ilgili geniş bilgi için bk. Mehmet Ali Sarı, *Kur'ân-ı Kerim'i Güzül Okuma Tekniği ve Kuralları* (İstanbul: y.y, ts.), 31-32; Mustafa Kılıç, “İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur'ân Eğitim Üzerine Bir Araştırma”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2014): 77-80.

Kur'ân'ı doğru okumak isteyen, kendinde tabiat haline gelinceye kadar; her bir harfi kendisine ait mahrecinden çıkarmaya, sıfatlarını da benzerlerinden ayırt etmek için uygulamaya gayret etmelidir. Tüm bunlarla birlikte harflerin sıfat ve mahreçleriyle terkip içindeki haline de çalışmalıdır. Zira ona göre lafızlarda olduğu gibi terkip içinde de telaffuz edebilen kimse, tecvidin gereğine hakkıyla yerine getirmiştir.⁶⁹

Görüldüğü üzere İbnü'l-Cezerî, Kur'ân tilâveti meselesini daha ziyade lafızları açısından ele almıştır. Şöyle ki araştırmaya konu olan eserin ilgili kısımlarının; tahkik-tedvîr ve hadr usûlleri, Kur'ân'ın tecvidi, harflerin sıfat ve mahreçlerine dikkat edilmesinin lüzümü, Kur'ân tilâvetinde okuyucunun sesini güzelleştirmesinin gerekliliği, Kur'ân okuma usûllerinden hangisinin daha faziletli olduğu vs. konularından teşekkül bu durumun göstergelerindedir.

İbnü'l-Cezerî'nin konuyu bu şekilde ele almasında kanaatimizce birçok alanda eseri ve talebeleri olmakla birlikte, daha ziyade kırâat âlimi olarak ön plana çıkmasının etkisi vardır. Nitekim araştırmamızın müelliflerle alakalı bilgi verildiği bölümünde belirtildiği üzere, İbnü'l-Cezerî; kırâat ilmindeki yedi kırâat üzerine 'aşere ve takrîb tarikleriyle ilgili katkıları, eserleri yoluyla bu ilme hizmetleri ve icâzetnâmelerin kesişim noktalarında olması gibi birçok açıdan kırâat ilminde zirve şahsiyetlerdendir. Dolayısıyla kırâat ilmi, bir nevi İbnü'l-Cezerî'nin ihtisas alanı gibi görülebilir. Haliyle kendisinden konusu Kur'ân lafızları olan kırâat ilmiyle alakalı çalışmalar yapması beklenilmiştir. İbnü'l-Cezerî de yazmış olduğu eserler ve yetiştirdiği talebeler yoluyla bu beklentilere cevap vermiştir. Nitekim kendisinin de birçok eserinin başında, talebelerimin isteği üzerine bu eseri kaleme aldım, şeklindeki sözleriyle; Bursa örneğinde olduğu gibi kendisine gittiği yerlerde kırâat ilmine dair hizmetleri için gerekli imkânların sağlanması, bu düşüncemizi destekler mahiyettedir. Dolayısıyla İbnü'l-Cezerî'nin makalede geçtiği üzere *Neşr* isimli eserinde Kur'ân tilâvetini daha ziyade lafızlar açısından ele alması gayet doğaldır. Ancak bu durum; İbnü'l-Cezerî, Kur'ân tilâvetinde mana boyutunu göz ardı etmiştir, anlamına gelmemelidir. Zira o, birçok yerde Kur'ân'ın tilâvetinde mana boyutunun ihmal edilmemesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Mesela yukarıda geçtiği üzere İbnü'l-Cezerî'nin, namazda kırâat esnasında manasını düşünerek okuyanın namazını diğerlerine nispetle daha değerli şeklinde nitelemesi; tertil için, Kur'ân'ın düşünülüp anlaşılması içindir, şeklindeki rivâyetin üzerinde durması ve ulemânın tefekkür için tertili uygun gördüklerini beyanı bu durumun örneklerindedir.

SONUÇ

Makalede kırâat ilminin önde gelen simalarından Ebû Şâme ile İbnü'l-Cezerî'nin Kur'ân tilâveti hususundaki görüşleri ele alınmış; bahsi geçen şahısların konuyla ilgili görüşleri açıklanırken kırâat ilmi açısından son derece önemli *Mürşidü'l-vecîz*

69 İbnü'l-Cezerî, *Neşr*, 1: 213-215.

ve *en-Neşr* kitapları bağlamında kalmaya özen gösterilmiştir. Bunlardan *Mürşidü'l-vecîz*, sonrasında yazılan eserlere kaynaklık etmesi açısından; *en-Neşr* ise kırâat ilminin usûlüne taalluk eden hususlar ile ferşe dair konuları içermesinin yanı sıra asırlardır kırâat ilminin temel eserlerinden kabul edilmesi bakımından önemlidir. Her iki eser de yazımından itibaren büyük ilgi görmüştür.

Kur'ân'ın lafızları üzerinde çok fazla durup mananın ihmal edilmemesi, Ebû Şâme'nin Kur'ân tilâvetiyle ilgili değindiği hususlardan ilkidir. Ebû Şâme'nin böyle düşünmesinin sebebi, lafızlara takılıp Kur'ân'ın manasının ihmal edilmesi ve Kur'ân'la amel işinin zayıf kalmasıdır. Konuyla ilgili Ebû Şâme'nin değindiği diğer bir konu Kur'ân'ın doğru bir şekilde okunması hususudur. Ebû Şâme, konunun anlatımında hadislerden istifade eder. Bu başlıkta genel hatlarıyla anlatılan, Kur'ân'ın şarkıcılar ve ruhbanların okuduğu tarzda okunmaması, Kur'ân okunurken Allah korkusunun hissedilmesi gerekliliğidir. Lafız-mana dengesi de Ebû Şâme'nin Kur'ân tilâvetinde dile getirdiği mevzulardandır. Ebû Şâme'nin bu kısımda anlatmak istediği şey ise lafızlara takılıp kalmamak ve Kur'ân'ın içeriğini muhafaza etmektir. Ebû Şâme'nin altını çizdiği bir diğer husus da kârielerde olması gereken özelliklerdir. O, kârielerin, Kur'ân okumaları karşılığında herhangi bir dünyalık talep etmemelerinin yanı sıra hal ve hareketlerinin Kur'ân'ın saygınlığına hâlel getirmemesi gerektiği hususunu, rivâyetlerle anlatma yolunu seçer. Ebû Şâme tüm bu başlıklarda görüşlerini dile getirirken daha ziyade rivâyetlerden istifade etme yolunu tercih etmiştir.

İbnü'l-Cezerî'nin Kur'ân tilâvetiyle alakalı görüşlerine gelince kendisinin görüşlerini üç ana başlıkta ele almak mümkündür. Bunlardan birincisi Kur'ân okuma usûlleridir. İbnü'l-Cezerî, bu kısımda tertîlin kısımlarından tahkik-tedvîr ile hadr tarzlarına değinmiş ve daha sonra bunlardan hangisinin daha faziletli olduğu hususunu irdelemiştir. İbnü'l-Cezerî'nin konuyla alakalı değindiği konuların sonuncusu da Kur'ân tilâvetinde tecvîdin önemidir.

Ebû Şâme ile İbnü'l-Cezerî'nin görüşleri karşılaştırıldığında; Ebû Şâme'nin, Kur'ân tilâvetinde, Kur'ân'ın lafızlarından ziyade içeriğine vurgu yaptığı görülmektedir. Ebû Şâme'nin böyle düşünmesinin sebebi yaşadığı dönemde Kur'ân'la ilgili çalışma yapanların, harflerin mahreçlerinin gözetilmesi, ezberlenmesi ve süratlice okunmasında olduğu gibi daha çok Kur'ân'ın lafızlarıyla alakadar olması; bununla beraber Kur'ân'ın içeriğini ise ihmal etmeleridir. Burada söylenenlerden Ebû Şâme'nin Kur'ân'ın okunmasında lafızlarının ihmal edilebileceği düşüncesinde olduğu akla gelmemelidir. Zira kendisi de küçük yaştan itibaren kırâatle meşgul olan birinin bu şekilde düşünmesi mümkün değildir. Onun tepki gösterdiği husus Kur'ân'ın lafızlarına takılıp manalarının ihmal edilmesidir. Nitekim Ebû Şâme'nin Gazzâlî'den yaptığı nakiller bu durumu kanıtlar niteliktedir. Şöyle ki Gazzâlî, Kur'ân tilâvetinde lafızları da önemsemekle beraber anlamın ihmal edilmemesi gerektiği mahiyetinde görüşler serdetmiştir.

İbnü'l-Cezerî ise Kur'ân tilâvetinin anlatımında Kur'ân okuma usûlleri ve tecvîdin önemi üzerinde daha fazla durmuştur. Her ne kadar İbnü'l-Cezerî, Kur'ân'ın tilâveti usûlleri ile tecvîdine daha fazla değinmişse de kendisi Kur'ân'ın içerdiği anlamların ihmal edilmemesi gerektiğini düşünür ve Kur'ân okumaktan kastın onu tefekkürün yanı sıra onunla amel olduğunu dile getirir.

KAYNAKÇA

- Akaş, Recep. "İlm-i Kirâat Otoritelerinden İmam Cezerî ve Torunu Kâsım Paşa". *Diyanet Dergisi* 4 (1990): 3-12.
- Akaslan, Yaşar. "Kirâat İlmî Sistematiğinde Usûl Kavramları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017): 217-251.
- Akaslan, Yaşar. "Kirâat-i 'Aşere'de Ferş Yönünden Farklılıklar". *İslam Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4 (2017): 6-31.
- Akdemir, Atilla. *Kirâat İlmî Eğitim ve Öğretim Metodları*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Altıkulaç, Tayyar. "Cemâlü'l-Kurrâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36: 311-313. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Altıkulaç, Tayyar. "Ebû Şâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 232-234. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Aslan, Ömer. "Kur'ân Tilâvetinde Tecvîd'in Gerekliği ve Lahn (Okuyuş Hataları)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2003): 357-372.
- Aydınlı, Abdullah. "Ebü'd-Derdâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 310-311. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Aydınlı, Abdullah. "Merfû". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 180-181. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Aydınlı, Abdullah. "Mevkûf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 437-438. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Bağdâdî, İsmâil b. Muhammed. *Hediyetü'l-Ârifin*. 1. Cilt. Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâs, ts.
- Birişik, Abdülhamit. "en-Neşr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 19-20. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Birişik, Abdülhamit. "Sûre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 538-539. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çakıcı, İrfan. "Kur'ân Tilâvetinde Nitelik Sorunu". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 18 (2018): 147-175.
- Çetin, Abdurrahman. "Lahn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 55-56. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Çetin, Abdurrahman. "Tilâvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41: 155-157. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

- Çetin, Abdurrahman. "Vakf ve İbtidâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 461-463. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmâil. *Mürşidü'l-Vecîz*. Thk. Tayyar Altıkulaç. Beyrut: Dâr-u Sadr, 1975.
- Emin Efendi, Muhammed. *Umdetü'l-hullân*. İstanbul: Karahisarizâde Sahaf Esad Matbaası, 1287.
- Eroğlu, Muhammed. "Hüd Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18: 281-282. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Fırat, Yavuz. "Kırâat, tertil ve Tilâvet Kavramlarının Anlamsal Araştırma ve Karşılaştırılması". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13 (2002): 257-273.
- Gürtaş, Ahmet. "Mürşidü'l-Vecîz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32: 60. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Hocaoğlu, Mustafa. "Okuma ve Anlama Üzerine: Kur'ân Tilâvetiyle İlgili Bazı Kavram ve Rivâyetlerin Değerlendirilmesi". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2 (2012): 207-235.
- İsfehânî, Râgıb. *Müfredât fi ğaribi'l-Kur'ân*. Thk. Safvân Adnan ed-Dâvûdî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec. *Nüzhetü'l-'uyûn*. Thk. Muhammed Abdülkerim Kazım. Lübnan: Müessesetü'r-Risâle, 1984.
- İbnü'l-Cezerî, Şemsüddîn Ebû'l-Hayr. *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*. Thk. Ali Muhammed Dabbâ'. b.y: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbnü's-Salâh. *Mukaddime*. Thk. Nüreddin İtr. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1986.
- Kandemir, M. Yaşar. "Cüz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 147-148. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kehhâle, Amr b. Ridâ. *Mu'cemü'l-müellifin*. 5. Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs li'l-Melâyin, ts.
- Kılıç, Mustafa. "İmam-Hatip Ortaokul ve Liselerinde Kur'ân Eğitim Üzerine Bir Araştırma". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47 (2014): 69-106.
- Koyuncu, Recep. "Kur'ân Eğitiminde Manzum Tecvîd Geleneği: Cemzûrî ve Tuhfetü'l-Etfâl Adlı Manzum Eseri". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2017): 1497-1533.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn. *Takrîb*. Thk. Muhammed Osman. Beyrut: Dâru'l Kitâbi'l-Arabî, 1985.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn. *et-Tibyân fi âdâbi hameleti'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1994.
- Özbek, Ömer. "İbnü'l-Cezerî'nin Kiraatlerin Mütevâtirliği Meselesine Bakış". *Bilimnâme* 2 (2018): 557-586.
- Sarı, Mehmet Ali. *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*. İstanbul: y.y, ts.
- Suyûtî, Celâleddîn. *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. b.y: el-Heyetü'l-Misriyye el-'Âmme, 1974.
- Suyûtî, Celâleddîn. *Tedribü'r-râvî*. Thk. Muhammed Faryâbî. 1. Cilt. Dâr-u Tayyibe.

- Şîbay, Halîm Sâbit. "Kur'ân-ı Kerîm Tilâveti Hakkında Sünnet-i Nebeviyye". Haz. Ali Çiftçi. *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi* 1 (2012): 211-214.
- Topaloğlu, Bekir. "Zilzâl Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 420-421. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Uludağ, Süleyman. "Vera". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 49-50. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Kâria Sûresi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24: 489-490. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yılmaz, Ali. "Tilâvet Âdâbı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27 (2007): 137-160.
- Yüksel, Ali Osman. "Meşhur Kırâat Âlimi: İbnü'l-Cezerî". *H. Nuh'tan Günümüze Cizre Sempozyumu*. İstanbul: 1999: 111-124.
- Zirikli, Hayruddîn b. Mahmûd b. Muhammed. *A'lâm*. 3. Cilt. b.y: Dârul 'İlmi li'l-Melâyîn, ts.